

## بایسته‌ها و الزامات ترویج سواد و حقوق رسانه‌ای به شهروندان در حکمرانی هوشمندسازی شهرها

نوع مقاله:

پژوهشی اصیل

مشخصات نویسندگان:

۱. یوسف خجیر\*: دانشیار ارتباطات گروه ارتباطات اجتماعی دانشکده فرهنگ و ارتباطات دانشگاه بین المللی سوره، تهران، ایران
۲. خاطره اسدی: دانشجوی دکتری علوم ارتباطات دانشکده فرهنگ و ارتباطات دانشگاه بین المللی سوره، تهران

\*پست الکترونیکی نویسنده مسئول: khojir@soore.ac.ir

تاریخ ارسال: ۲۳ خرداد ۱۴۰۴  
تاریخ بازنگری: ۲۱ مرداد ۱۴۰۴  
تاریخ پذیرش: ۲۸ مرداد ۱۴۰۴  
تاریخ چاپ: ۱ مهر ۱۴۰۴



حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است.  
انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با  
گواهی CC BY-NC 4.0 صورت گرفته است.

**شیوه استناددهی:** خجیر، یوسف، و اسدی، خاطره. (۱۴۰۴). بایسته‌ها و الزامات ترویج سواد و حقوق رسانه‌ای به شهروندان در حکمرانی هوشمندسازی شهرها. حکمرانی و شهر هوشمند، (۳)، ۱-۱۸.

### چکیده

گسترش فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات (ICT)، شهرهای جهان را با فرصت‌ها و چالش‌های تازه‌ای روبه‌رو ساخته است، به گونه‌ای که توسعه زیرساخت‌های هوشمند برای ارتقای کیفیت زندگی و حکمرانی شهری ضرورتی اجتناب‌ناپذیر به شمار می‌رود. با این حال، موفقیت شهرهای هوشمند صرفاً به پیشرفت‌های فناورانه وابسته نیست، بلکه مستلزم ارتقای سطح سواد و حقوق رسانه‌ای و دیجیتال شهروندان است. هدف پژوهش حاضر، تبیین و ارزیابی الزامات ارتقای سواد و حقوق رسانه‌ای شهروندان در فرایند حکمرانی و توسعه شهر هوشمند است. این مطالعه با رویکرد تحلیلی-توصیفی، به شناسایی و ارزیابی الزامات ارتقای سواد و حقوق رسانه‌ای شهروندان در فرایند هوشمندسازی شهرها پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان داد که تحقق حکمرانی هوشمند شهری در گرو تعامل سه دسته عامل نهادی، انسانی و فناورانه است. در بعد نهادی، حکمرانی مشارکتی، سیاست‌گذاری شفاف و نقش فعال شهرداری‌ها در تقویت سواد رسانه‌ای شهروندان مؤثر ارزیابی شد. در بعد انسانی، سطح آگاهی رسانه‌ای، شکاف دیجیتالی، مهارت‌های تفکر انتقادی و رفتار هوشمند رسانه‌ای نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. در بعد فناورانه نیز، دسترسی پایدار به زیرساخت‌های ارتباطی، امنیت داده‌ها و اعتماد دیجیتال از الزامات بنیادین محسوب می‌شوند. همچنین، رسانه‌های اجتماعی به عنوان بستری برای افزایش مشارکت شهروندان، تسهیل ارتباطات میان‌بخشی و ارتقای شفافیت شهری شناخته شدند. بر اساس نتایج، نبود سیاست‌های آموزشی منسجم و ضعف تنظیم‌گری حقوق رسانه‌ای از چالش‌های اساسی در مسیر حکمرانی شهر هوشمند است. از این رو، طراحی برنامه‌های آموزشی تعاملی، تدوین مقررات حمایتی و نهادینه‌سازی فرهنگ سواد رسانه‌ای می‌تواند زمینه‌ساز حکمرانی کارآمد، کاهش آسیب‌پذیری‌های اجتماعی و تحقق پایداری شهری در عصر هوشمند باشد.

**واژگان کلیدی:** سواد رسانه‌ای، حقوق رسانه‌ای، شهر هوشمند، حکمرانی هوشمند، امنیت داده.

# Requirements and Essentials for Promoting Media Literacy and Media Rights among Citizens in Smart City Governance

|                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p><b>Article Type:</b><br/>Original Research</p> <p>Submit Date: 13 June 2025<br/>Revise Date: 12 August 2025<br/>Accept Date: 19 August 2025<br/>Publish Date: 23 September 2025</p> <p> <br/>© 2025 the authors. This is an open access article under the terms of the <a href="#">CC BY-NC 4.0</a> License.</p> | <p><b>Authors' Information:</b></p> <p>1. Yousef Khajir*: Associate Professor, Department of Social Communications, Faculty of Culture and Communication, Soore International University, Tehran, Iran<br/>2. Khatereh Asadi: PhD Student of Communication Studies, Faculty of Culture and Communication, Soore International University, Tehran, Iran</p> <p>Corresponding author's email: <a href="mailto:khojir@soore.ac.ir">khojir@soore.ac.ir</a></p> <p><b>How to cite this article:</b> Khajir, Y., &amp; Asadi, K. (2025). Requirements and Essentials for Promoting Media Literacy and Media Rights among Citizens in Smart City Governance. <i>Governance and Smart City</i>, 1(3), 1-18.</p> |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

## Abstract

The expansion of information and communication technologies (ICT) has confronted cities worldwide with new opportunities and challenges, making the development of smart infrastructures essential for improving quality of life and urban governance. However, the success of smart cities does not rely solely on technological advancements; it also requires enhancing citizens' levels of media literacy, digital literacy, and media rights awareness. The aim of the present study is to explain and evaluate the requirements for improving citizens' media literacy and media rights within the governance and development processes of smart cities. Using an analytical–descriptive approach, this study identifies and evaluates the essential prerequisites for enhancing media literacy and media rights among citizens in the smart city development process. The findings indicate that the realization of smart urban governance depends on the interaction of three categories of institutional, human, and technological factors. In the institutional dimension, participatory governance, transparent policymaking, and the active role of municipalities in strengthening citizens' media literacy were evaluated as influential. In the human dimension, the level of media awareness, the digital divide, critical thinking skills, and smart media behavior play decisive roles. In the technological dimension, stable access to communication infrastructures, data security, and digital trust are considered fundamental requirements. Moreover, social media platforms were identified as key environments for increasing citizen participation, facilitating inter-sectoral communication, and enhancing urban transparency. According to the results, the absence of coherent educational policies and weaknesses in media rights regulation are major challenges in the path toward smart city governance. Therefore, designing interactive educational programs, developing supportive regulations, and institutionalizing a culture of media literacy can pave the way for effective governance, reduced social vulnerabilities, and the achievement of urban sustainability in the smart era.

**Keywords:** Media literacy, Media rights, Smart city, Smart governance, Data security.

در دهه‌های اخیر، تحولات پرشتاب فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات (ICT) موجب شکل‌گیری پارادایم جدیدی در مدیریت شهری و حکمرانی عمومی شده است. شهرها با بهره‌گیری از داده‌های بزرگ، زیرساخت‌های هوشمند و فناوری‌های دیجیتال، به سوی الگوی «شهر هوشمند» حرکت کرده‌اند؛ الگویی که در آن تصمیم‌گیری، خدمات عمومی و مشارکت شهروندان بر پایه داده و ارتباطات شبکه‌ای بازتعریف می‌شود این حال، تجربه شهرهای پیشرو نشان می‌دهد که موفقیت حکمرانی هوشمند نه صرفاً به زیرساخت‌های فناورانه، بلکه به سطح آگاهی، سواد رسانه‌ای و کنش انتقادی شهروندان بستگی دارد. (یونسکو، ۲۰۲۳)

در واقع، شهر هوشمند بیش از آنکه «فناوری‌محور» باشد، «انسان‌محور» است. اگر شهروندان فاقد مهارت‌های لازم برای تحلیل انتقادی پیام‌های رسانه‌ای، تشخیص اطلاعات نادرست و درک سازوکارهای ارتباطی در فضای دیجیتال باشند، بهره‌گیری از ظرفیت‌های فناوری نه تنها به توسعه منجر نمی‌شود، بلکه می‌تواند موجب نابرابری اطلاعاتی، شکاف دیجیتال و آسیب‌های فرهنگی شود. (ون دایک، ۲۰۲۰) در چنین شرایطی، ارتقای سواد رسانه‌ای و آگاهی از حقوق رسانه‌ای به مثابه سرمایه فرهنگی و اجتماعی شهروندان، پیش‌شرط تحقق حکمرانی هوشمند و توسعه پایدار شهری تلقی می‌شود. (لیوینگ استون، ۲۰۱۸)

از منظر حکمرانی، شهر هوشمند نظامی چندبعدی است که نیازمند هم‌افزایی سه رکن اصلی است: ساختارهای نهادی و سیاستی کارآمد، فناوری‌های نوین و شهروندان دانا و مشارکت‌جو (کیتچین ۲۰۱۴) این سه رکن بدون وجود سواد رسانه‌ای جامع و مسئولیت‌پذیری ارتباطی در سطح جامعه، به توازن نمی‌رسند. بنابراین، مسئله اصلی در مسیر هوشمندسازی شهرها، نه صرفاً تجهیز فنی و زیرساختی، بلکه ایجاد توانمندی شناختی و فرهنگی برای زندگی در زیست‌بوم دیجیتال است.

با وجود اهمیت این موضوع، سیاست‌های هوشمندسازی در بسیاری از کشورهای در حال توسعه - از جمله ایران - بیشتر بر توسعه فنی و عمرانی متمرکز بوده و ابعاد فرهنگی، آموزشی و رسانه‌ای آن نادیده گرفته شده است. (رحمتی و علیزاده، ۱۴۰۰) نتیجه این عدم توازن، شکل‌گیری «شکاف دیجیتال مضاعف» میان فناوری و کاربران است؛ به این معنا که در حالی که شهرها از لحاظ فناورانه رشد می‌کنند، شهروندان هنوز از نظر سواد رسانه‌ای و آگاهی ارتباطی عقب مانده‌اند. این وضعیت موجب کاهش مشارکت مدنی، افزایش نابرابری اطلاعاتی و تهدید انسجام اجتماعی در شهرهای هوشمند می‌شود.

بر این اساس، مسئله محوری این پژوهش آن است که چه الزامات و بایسته‌هایی برای ترویج و ارتقای سواد و حقوق رسانه‌ای شهروندان در چارچوب حکمرانی هوشمند شهری ضروری است و چگونه می‌توان از طریق سیاست‌گذاری آموزشی و ارتباطی، ظرفیت شهروندان را برای مشارکت هوشمند در مدیریت شهری افزایش داد. اهمیت این تحقیق در سه سطح قابل تبیین است:



نخست، از منظر نظری، این پژوهش به غنای ادبیات میان‌رشته‌ای میان ارتباطات، رسانه و حکمرانی هوشمند کمک می‌کند و بر پیوند مفهومی «سواد رسانه‌ای» و «حکمرانی شهری» تأکید دارد.

دوم، از منظر کاربردی، نتایج آن می‌تواند مبنایی برای تدوین سیاست‌های آموزشی و فرهنگی در نهادهایی چون شهرداری، وزارت آموزش و پرورش و وزارت ارتباطات باشد تا ارتقای سواد رسانه‌ای به عنوان جزء لاینفک برنامه‌های شهر هوشمند لحاظ شود. و سوم، از منظر اجتماعی، این تحقیق تلاشی است برای توانمندسازی شهروندان در مواجهه با رسانه‌ها و فناوری‌های نو، به گونه‌ای که شهر هوشمند نه صرفاً یک پروژه فناورانه، بلکه بستری برای زیست انسانی، اخلاقی و مشارکت‌جویانه باشد. (فلورییدی، ۲۰۱۹)

در نتیجه، مطالعه حاضر بر آن است تا ضمن تبیین مفهوم سواد رسانه‌ای و حقوق رسانه‌ای در بستر حکمرانی هوشمند، الزامات نهادی، آموزشی و فرهنگی تحقق این هدف را شناسایی کرده و راهبردهایی برای توانمندسازی شهروندان در فرآیند هوشمندسازی شهری ارائه کند.

## بررسی پیشینه و ادبیات نظری

### پیشینه پژوهش

۱. محمدی‌نیا (۱۴۰۴) در پژوهشی با عنوان: ایده هوشمندی و چالش‌های حکمرانی شهر شبکه‌ای به رویکردی انتقادی، به ارزیابی توان ایده هوشمندی در حل مسائل حکمرانی می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهند که تحقق مؤثر شهر هوشمند، بیش از کمبود فناوری، به دلیل ضعف حکمرانی، نبود سیاست‌های داده باز، تفرق نهادی و نبود فرهنگ نوآوری با مانع مواجه شده است. نتیجه‌گیری اصلی این است که اگرچه شهر هوشمند در ظاهر یک دستور کار نوآورانه است، اما در عمل عمدتاً با شیوه‌های نولیبرالی توسعه شهری همسو می‌شود و موفقیت آن در گرو بازتعریف پیوند فناوری، سیاست و زیست‌جهان نهفته است.

۲. نبی‌پور و شیخی (۱۴۰۳) پژوهشی تحت عنوان تدوین نظام حکمرانی شهر هوشمند (مورد مطالعه: شهر تهران) به چاپ رساند هدف این پژوهش تدوین یک مدل برای نظام حکمرانی شهر هوشمند در تهران بوده است. یافته‌ها حاکی از آن است که این نظام شامل پنج مؤلفه اصلی (پیش‌شرط‌ها، حکمرانی شهری، اجزای شهر هوشمند، اقدامات در حوزه قانون و خط‌مشی‌ها، تعیین خروجی مورد انتظار) و سه عامل زمینه‌ای (نهادی، انسانی و فنی) است. نتیجه‌گیری این است که موفقیت در حکمرانی هوشمند، مستلزم توجه همزمان و متوازن به عوامل انسانی و نهادی در کنار عوامل فنی است.

۳. حقیقی و همکاران (۱۴۰۳) مقاله‌ای با عنوان: حکمرانی شهر هوشمند متاورسی چاپ کردند این پژوهش مهم‌ترین شاخص‌های اثرگذار بر حکمرانی متاورسی شهر هوشمند را بررسی کرده است. یافته‌ها نشان داد که شاخص‌هایی مانند ICT هوشمند، اخلاق‌گرایی و همکاری عوامل اصلی در این حکمرانی هستند. نتیجه‌گیری بر این نکته تأکید دارد که در کنار پیشرفت‌های فنی، اخلاق‌گرایی (که متکی بر سواد اخلاقی و دیجیتالی شهروندان است) و مشارکت، از ابعاد حیاتی حکمرانی در فضاهای هوشمند آینده هستند.



۴. مرادی و خادمی (۱۴۰۲) مقاله با عنوان: سواد رسانه‌ای و تأثیر آن بر حکمرانی نوین در عصر دولت پسامدرن به چاپ رساندین پژوهش با هدف بررسی رابطه سواد رسانه‌ای با حکمرانی نوین انجام شده است. یافته‌ها نشان داد که ارتقاء سواد رسانه‌ای آحاد مردم در جوامع، امکان استفاده ابزاری دولت‌ها از رسانه‌ها را کاهش می‌دهد. نتیجه‌گیری این است که سواد رسانه‌ای به رسانه‌ها کمک می‌کند تا با کارکرد صحیح خود، نقش بسزایی در تحقق «حسن حکمرانی»<sup>۱</sup> و ایجاد دولت‌های متعهد و پاسخگو در برابر حقوق مدنی شهروندان برعهده بگیرند.

۵. جوینی‌پور، حق‌شناس و چشمه‌نور (۱۴۰۲) در مقاله‌ای تحت عنوان: لزوم آموزش مهارت رسانه‌ای به شهروندان در توسعه شهرهای هوشمند به چاپ رساند. این پژوهش نشان می‌دهد که شهروندان، محور تحول و توسعه در شهر هوشمند هستند. وجود بهترین فناوری‌ها در شهر هوشمند، بدون تجهیز شهروندان به دانش و مهارت استفاده صحیح (سواد رسانه‌ای و دیجیتالی)، می‌تواند اختلال در سبک زندگی آن‌ها ایجاد کند. نتیجه‌گیری حاکی از آن است که ارتقای سطح سواد رسانه‌ای و دیجیتالی شهروندان از طریق برنامه‌ریزی، آموزش، تکرار و فرهنگ‌سازی، یک راهکار ضروری برای به حداقل رساندن آسیب‌پذیری‌ها و کاهش شکاف دیجیتالی بین شهروند و شهر هوشمند است.

۶. اسمالک (۲۰۲۵) در مقاله: شهرهای هوشمند، حکمرانی هوشمند: نقش ارتباطات و مشارکت اجتماعی در ساختن شهرهای آینده چاپ کردین مطالعه به بررسی نقش ارتباطات و مشارکت اجتماعی در حکمرانی هوشمند می‌پردازد. یافته‌ها نشان می‌دهند شهرهایی که ابزارهای ارتباط دیجیتالی را با سیاست‌های شفافیت و "هم‌تصمیم‌گیری" ادغام می‌کنند، سطح بالاتری از مشارکت شهروندان را به دست می‌آورند. نتیجه‌گیری این است که عامل اصلی موفقیت نه تنها فناوری، بلکه فرهنگ سازمانی دولت‌های محلی، توانایی گفتگو و دربرگیری گروه‌های در معرض محرومیت دیجیتال است.

۷. ژائو (۲۰۲۵) با مقاله‌ای تحت عنوان اجرای سیاست‌های سواد دیجیتال و چالش‌های حرکت به سمت شهر هوشمند در شهر پالمبانگ نقش سواد دیجیتال (مهارت‌ها، ایمنی، اخلاق و فرهنگ دیجیتال) را در توسعه شهر هوشمند بررسی کرده است. یافته‌ها چالش‌های مهمی چون شکاف سواد دیجیتال، نگرانی‌های حریم خصوصی و فقدان آگاهی از مزایای فناوری‌ها را نشان می‌دهند. نتیجه‌گیری پژوهش تأکید می‌کند که سواد دیجیتال می‌تواند نقشی کلیدی در مواجهه با این چالش‌ها و بهینه‌سازی منافع فناوری هوشمند در جهت توسعه شهرهای هوشمند پایدار و فراگیر ایفا کند.

۸. دژوسوپووا و همکاران (۲۰۲۴) در پژوهشی تحت عنوان: آینده حکمرانی داده شهر هوشمند: یک رویکرد انسان‌محور چاپ کردند این پژوهش بر اهمیت رویکرد انسان‌محور در استفاده از داده‌ها در حکمرانی شهر هوشمند تمرکز دارد. یافته‌ها نشان می‌دهد که شهرها برای ایجاد اعتماد، نیازمند ایجاد مکانیزم‌های اخلاقی و نظارتی برای داده‌ها هستند (مانند کمیته‌های اخلاق و امنیت داده). نتیجه‌گیری اصلی این است که حکمرانی داده‌ها باید با هدف قرار دادن نیازهای ساکنان در مرکز سیاست‌گذاری و با تضمین حریم خصوصی و امنیت داده‌ها پیش برود تا شهروندان به سیستم‌های هوشمند اعتماد کنند و در آن‌ها مشارکت داشته باشند.

<sup>1</sup> Good Governance



۹. ژنگ و وانگ در سال (۲۰۲۳) مقاله‌ای تحت عنوان: شمول دیجیتال و برابری در شهرهای هوشمند: یک مرور سیستماتیک به چاپ رساند یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد این مرور سیستماتیک، بر شمول و برابری دیجیتال در شهرهای هوشمند متمرکز است. همچنین شهرهای هوشمند در کشورهای در حال توسعه تنها زمانی می‌توانند موفق شوند که اصلاحات همزمان اجتماعی-اقتصادی، انسانی، قانونی و نظارتی اعمال شوند. نتیجه‌گیری این است که دولت‌ها باید فراتر از زیرساخت‌های فنی، بر توسعه سرمایه انسانی، تضمین شمول دیجیتال و ایجاد چارچوب‌های نظارتی شفاف تمرکز کنند تا خطر تشدید نابرابری‌ها کاهش یابد.

۱۰. پارادو و نام (۲۰۲۲) با مقاله‌ای تحت عنوان: چارچوب شهر هوشمند مورد بازنگری: حرکت از فناوری به سمت توانمندسازی شهروندان نشان داد یکی از به‌روزترین مدل‌های مفهومی شهر هوشمند را مرور کرده و بر حرکت از فناوری به سمت توانمندسازی شهروندان تأکید دارد. یافته‌ها نشان می‌دهند که مدل‌های قدیمی که صرفاً بر زیرساخت‌های فناوری متمرکز بودند، برای دستیابی به پایداری کافی نیستند. نتیجه‌گیری بر این است که موفقیت نهایی شهر هوشمند در گرو ارتقای مهارت‌های دیجیتال شهروندان و تقویت مشارکت فعال آن‌ها در فرآیندهای حکمرانی و تصمیم‌گیری است.

در مجموع، بررسی پیشینه‌های داخلی و خارجی، اگرچه بر ضرورت نقش شهروند هوشمند و سواد دیجیتال تأکید دارد، اما نشانگر خلأ در ارائه یک چارچوب تحلیلی منسجم برای تبیین الزامات ترویج همزمان سواد و حقوق رسانه‌ای در مدل‌های حکمرانی هوشمند شهری است. این تحقیق با هدف پر کردن این شکاف، الزامات بایسته را به صورت جامع ارزیابی و دسته‌بندی می‌نماید.

### مفاهیم و ادبیات نظری

این بخش به تبیین مفاهیم کلیدی پژوهش شامل رسانه، سواد رسانه‌ای (به عنوان مهارت‌های انتقادی شهروندان)، شهر هوشمند (به عنوان اکوسیستم فناورانه شهری) و حکمرانی شهری (به عنوان نظام تصمیم‌گیری مشارکتی) اختصاص دارد تا بستر نظری برای تحلیل الزامات موضوع فراهم گردد.

### رسانه

رسانه در ساده‌ترین تعریف، ابزار یا نهاد انتقال پیام، معنا و داده میان فرستنده و گیرنده است. (مک کوئل، ۲۰۱۹) اما در دوران شبکه‌ای امروز، رسانه تنها کانال ارتباطی نیست؛ بلکه به منزله «ساختار اجتماعی تولید معنا» و عامل شکل‌دهنده قدرت، هویت و روابط اجتماعی عمل می‌کند. (کولدری و هپ، ۲۰۱۷)

از این‌رو، در فضای شهری دیجیتال، رسانه هم ابزار نظارت و شفافیت است و هم عرصه شکل‌گیری افکار عمومی و مشروعیت حکمرانی. در چنین شرایطی، فهم سازوکار عملکرد رسانه‌ها و توان نقد و ارزیابی آن‌ها به یکی از مؤلفه‌های کلیدی کنش شهروندی تبدیل شده است.



## سواد رسانه‌ای و عوامل موثر بر آن

سواد رسانه‌ای به عنوان مفهومی میان‌رشته‌ای، مجموعه‌ای از مهارت‌ها، دانش و نگرش‌هایی است که فرد را قادر می‌سازد پیام‌های رسانه‌ای را دریافت، تحلیل، ارزیابی و تولید کند. (پاتر، ۲۰۲۱)

ابعاد اصلی سواد رسانه‌ای به شرح زیر است:

۱. بُعد شناختی: توانایی فهم ساختار پیام، اهداف ارتباطی و تشخیص سوگیری‌های پنهان.

۲. بُعد تحلیلی و انتقادی: توان ارزیابی صحت، منبع و اثر اجتماعی پیام‌ها.

۳. بُعد فنی-کاربردی: مهارت استفاده از ابزارها، نرم‌افزارها و پلتفرم‌های رسانه‌ای.

۴. بُعد اخلاقی و هنجاری: مسئولیت‌پذیری در تولید و انتشار اطلاعات (فلوریدی، ۲۰۱۹)

۵. بُعد مشارکتی: توانایی تعامل، گفت‌وگو و کنش ارتباطی در جامعه شبکه‌ای

سواد رسانه‌ای متغیری چندبعدی و چندسطحی است و از عوامل زیر تأثیر می‌پذیرد:

عوامل فردی: شامل تحصیلات، مهارت‌های دیجیتال، تجربه استفاده از رسانه و انگیزه‌های شناختی است.

عوامل نهادی: سیاست‌های آموزشی، دسترسی به فناوری و برنامه‌های رسمی ارتقای سواد رسانه‌ای در نظام آموزشی و شهری.

عوامل فرهنگی-اجتماعی: اعتماد عمومی به رسانه‌ها، هنجارهای ارتباطی و سرمایه فرهنگی جامعه.

در چارچوب شهر هوشمند، این عوامل به صورت متقابل عمل می‌کنند. به عبارت دیگر، ارتقای سواد رسانه‌ای نه تنها بر رفتار فردی، بلکه بر کیفیت حکمرانی اثرگذار است. همان‌گونه که (فلوریدی، ۲۰۱۹) تأکید می‌کند، آگاهی از اخلاق داده و حقوق رسانه‌ای پیش شرط شکل‌گیری حکمرانی مسئولانه و پایدار است.

به طور خلاصه سواد رسانه‌ای عامل میانجی بین شهر هوشمند و حکمرانی هوشمند است؛ یعنی هرچه سطح سواد رسانه‌ای در جامعه بالاتر باشد، کیفیت مشارکت، اعتماد و شفافیت در حکمرانی شهری نیز افزایش می‌یابد

## حکمرانی

حکمرانی در تعریف جدید، فرایند هماهنگی میان دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی برای تصمیم‌سازی و اجرای سیاست‌هاست. (رودز، ۲۰۱۷) در دو دهه اخیر، با ظهور فناوری‌های دیجیتال، مفهوم حکمرانی هوشمند<sup>۱</sup> مطرح شده است که به کارگیری داده‌ها، هوش مصنوعی و سامانه‌های مشارکتی برای بهبود تصمیم‌گیری و خدمات عمومی را شامل می‌شود

حکمرانی هوشمند در بطن خود بر سه اصل داده‌محوری- شفافیت و پاسخ‌گویی دیجیتال- مشارکت الکترونیکی شهروندان استوار است.

<sup>۱</sup> Smart Governance



در این میان، سواد رسانه‌ای به‌عنوان توانمندساز حکمرانی هوشمند عمل می‌کند. شهروندانی که توان تحلیل داده، درک پیام‌های رسانه‌ای و استفاده مسئولانه از ابزارهای دیجیتال دارند، مشارکت مؤثرتری در سیاست‌گذاری شهری خواهند داشت (کایسر، ۲۰۲۴)

### شهر هوشمند

شهر هوشمند مفهومی است که بر پایه استفاده نظام‌مند از فناوری‌های دیجیتال، داده‌های بزرگ و ارتباطات هوشمند برای ارتقای کیفیت زندگی و بهینه‌سازی مدیریت شهری استوار است. کمیسیون اروپا شش بعد اصلی شهر هوشمند را معرفی می‌کند: حکمرانی هوشمند، مردم هوشمند، اقتصاد هوشمند، زندگی هوشمند، محیط زیست هوشمند و تحرک هوشمند. بر این اساس، شهر هوشمند را می‌توان «شبکه‌ای پویا از داده، فناوری و فرهنگ» دانست که در آن، سواد رسانه‌ای به‌عنوان عامل پیونددهنده میان انسان و فناوری عمل می‌کند.

### روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است و با رویکرد کیفی و اسنادی انجام شده است. هدف از این نوع تحقیق، توصیف نظام‌مند مفاهیم، نظریه‌ها و یافته‌های پیشین و تحلیل روابط میان آن‌ها برای ارائه‌ی چارچوبی مفهومی درباره بایسته‌ها و الزامات ترویج سواد و حقوق رسانه‌ای در فرایند هوشمندسازی شهری است. در این مطالعه، پژوهشگر با مرور منابع علمی، گزارش‌های سازمان‌های بین‌المللی به‌ویژه یونسکو و سازمان توسعه همکاری‌های اقتصادی، مقالات پژوهشی داخلی و خارجی، و اسناد سیاستی مرتبط با شهرهای هوشمند، داده‌های مورد نیاز را گردآوری کرده است. جامعه مورد مطالعه، کلیه منابع علمی و پژوهش‌های منتشرشده در بازه زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۴ در حوزه‌های مرتبط با سواد رسانه‌ای، شهروندی دیجیتال و هوشمندسازی شهری است. از میان این منابع، حدود ۵۰ منبع معتبر شامل مقالات علمی، پایان‌نامه‌ها، گزارش‌های سیاستی و آثار نظری انتخاب و تحلیل محتوایی شدند. داده‌ها از طریق مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شد. منابع از پایگاه‌های علمی بین‌المللی مانند Scopus, Google Scholar, ScienceDirect و منابع فارسی مانند SID, Noormags و Civilica استخراج گردیدند. برای اطمینان از روایی داده‌ها، تنها منابع دارای استناد علمی و داوری‌شده انتخاب شدند. برای افزایش اعتبار نتایج، از روش مثلث‌سازی منابع<sup>۱</sup> استفاده شد؛ به این معنا که داده‌ها از منابع مختلف (علمی، سیاستی، بین‌المللی و ملی) گردآوری و تحلیل شدند. همچنین یافته‌ها با نتایج پژوهش‌های مشابه مقایسه گردید تا هم‌پوشانی و تفاوت‌های موجود مشخص شود.

### یافته‌ها

هدف این بخش، ارائه تحلیل دقیق و علمی از نقش سواد رسانه‌ای به‌عنوان زیرساخت اجتماعی و فرهنگی ضروری برای تحقق حکمرانی هوشمند و توسعه شهرهای هوشمند است. در ادامه، با تمرکز بر یافته‌های پژوهش، چالش‌های پیش رو در کشورهای درحال توسعه به‌ویژه ایران مورد

<sup>1</sup> Triangulation



بررسی قرار گرفته و راهکارهایی برای تبدیل سواد رسانه‌ای به پل ارتباطی میان فناوری‌های هوشمند و مشارکت مردمی ارائه می‌شود. تمرکز اصلی بر این است که چگونه ارتقای سواد رسانه‌ای می‌تواند موجب افزایش شفافیت، پاسخگویی و اعتماد عمومی در زیست‌بوم داده‌محور شهرهای هوشمند گردد.

### ظرفیت سواد و حقوق رسانه‌ای برای شهر هوشمند

پژوهش حاضر نشان می‌دهد که در ادبیات جهانی شهر هوشمند، «سواد و حقوق رسانه‌ای» به‌مثابه زیربنای فرهنگی و دانشی حکمرانی هوشمند مطرح است. در واقع، توسعه فناورانه شهرها بدون ارتقای ظرفیت شناختی و اخلاقی شهروندان در استفاده از رسانه‌ها و داده‌ها، منجر به تحقق ناپایدار اهداف هوشمندسازی می‌شود. (کانت ۲۰۲۱) در چارچوب شهر هوشمند، سواد رسانه‌ای نه‌تنها مهارت استفاده از فناوری‌های دیجیتال است، بلکه نوعی شایستگی اجتماعی-مدنی محسوب می‌شود که توان کنش انتقادی، تحلیل داده و تعامل مسئولانه در زیست‌بوم دیجیتال را فراهم می‌کند. (عنابستانی، ۱۴۰۲).

به‌بیان دیگر، شهر هوشمند را می‌توان شبکه‌ای از تعاملات داده‌محور دانست که در آن، هر شهروند یک «گره فعال ارتباطی» است. در چنین ساختاری، ظرفیت سواد رسانه‌ای شهروندان تعیین‌کننده کیفیت حکمرانی هوشمند است؛ زیرا سواد رسانه‌ای با افزایش توان تحلیل پیام‌های اطلاعاتی، تشخیص اخبار نادرست و مشارکت معنادار در فرایند تصمیم‌سازی، به پویایی نظام حکمرانی کمک می‌کند. (فاضل و همکاران، ۱۴۰۱). از این منظر، آموزش و ترویج سواد رسانه‌ای به‌مثابه راهبردی برای «توانمندسازی فرهنگی» و «کاهش شکاف دیجیتال» تلقی می‌شود. یافته‌های حاصل از مرور متون نشان می‌دهد که ظرفیت سواد رسانه‌ای در حکمرانی شهری سه کارکرد اصلی دارد:

**کارکرد شناختی-تحلیلی:** شهروندانی که از سطح بالای سواد رسانه‌ای برخوردارند، توان درک سازوکار داده‌ها، تشخیص منابع موثق و نقد گفتمان‌های حاکم بر فضای رسانه‌ای شهری را دارند. این امر موجب می‌شود فرآیند تصمیم‌گیری عمومی در بستر اطلاعات معتبر و چندمنبعی انجام گیرد و از سلطه روایت‌های یک‌سویه جلوگیری شود.

**کارکرد اخلاقی و حقوقی:** سواد رسانه‌ای با ارتقای آگاهی نسبت به حقوق دیجیتال، حریم خصوصی و مالکیت داده‌ها، به مسئولیت‌پذیری شهروندان و مدیران شهری در استفاده از فناوری‌های نو منجر می‌شود. (فلوریدی، ۲۰۱۹) تأکید می‌کند که «اخلاق داده» و «حقوق رسانه‌ای» دو پایه اصلی حکمرانی مسئولانه در عصر هوش مصنوعی‌اند. در نتیجه، تقویت آگاهی عمومی نسبت به حقوق رسانه‌ای شهروندان، به شفافیت نهادی و اعتماد اجتماعی در شهر هوشمند کمک می‌کند.

**کارکرد مشارکتی-اجتماعی:** از منظر یونسکو، سواد رسانه‌ای یکی از عوامل کلیدی در تحقق شهروندی دیجیتال است؛ زیرا موجب ارتقای «سرمایه ارتباطی» و تشویق شهروندان به مشارکت در تصمیم‌های شهری می‌شود. افراد دارای سواد رسانه‌ای بالا، نه‌تنها مصرف‌کننده داده نیستند بلکه به تولیدکننده و مفسر آن تبدیل می‌شوند و از این رهگذر، شبکه‌های ارتباطی میان مردم و نهادهای شهری را تقویت می‌کنند. (جعفری‌باغی‌آبادی، ۱۴۰۱).



در این میان، مفهوم «حقوق رسانه‌ای» نیز مکمل ظرفیت سواد رسانه‌ای است. حقوق رسانه‌ای دربرگیرنده حق دسترسی آزاد به اطلاعات، حق حفظ حریم خصوصی، حق برخورداری از امنیت داده و حق پاسخ‌گویی نهادها در برابر افکار عمومی است. (شورای اروپا، ۲۰۲۲)

تحقق این حقوق در بستر شهر هوشمند، مستلزم درک متقابل میان دولت، بخش خصوصی و شهروندان درباره حدود و الزامات اخلاقی داده‌هاست. (رودز، ۲۰۱۷) بنابراین، ظرفیت سواد و حقوق رسانه‌ای را می‌توان زیربنای شکل‌گیری «فرهنگ دیجیتال مسئولانه» در شهر هوشمند دانست.

از سوی دیگر، نتایج تحلیل منابع داخلی نشان می‌دهد که در ایران، علی‌رغم پیشرفت‌های فنی در حوزه زیرساخت‌های هوشمند، هنوز ظرفیت فرهنگی و سواد رسانه‌ای شهروندان در سطح مطلوبی نهادینه نشده است (نظری، ۱۴۰۰؛ جعفری‌باغی‌آبادی، ۱۴۰۱). کمبود سیاست‌های آموزشی فراگیر، نبود برنامه‌های رسانه‌ای انتقادی در مدارس و دانشگاه‌ها و محدودیت در دسترسی آزاد به داده‌های شهری، مانع از شکل‌گیری نظام حکمرانی هوشمند مردم‌محور شده است. در نتیجه، تقویت سواد رسانه‌ای نه یک موضوع آموزشی صرف، بلکه مسئله‌ای راهبردی در مدیریت شهری محسوب می‌شود که مستقیماً بر کیفیت اعتماد و مشارکت اجتماعی اثر دارد (عنابستانی، ۱۴۰۲).

### چالش‌های سواد و حقوق رسانه‌ای برای حکمرانی شهر هوشمند

اگرچه ظرفیت‌های سواد و حقوق رسانه‌ای می‌تواند زیربنای توسعه حکمرانی هوشمند تلقی شود، اما بررسی متون علمی و اسناد سیاستی نشان می‌دهد که تحقق این ظرفیت‌ها با مجموعه‌ای از چالش‌های ساختاری، فرهنگی، نهادی و فناورانه روبه‌رو است. این چالش‌ها به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، از جمله ایران، مانع از تحقق کامل الگوی «شهروند داده‌محور» و «حکمرانی باز» می‌شوند. (نظری، ۱۴۰۰).

#### ۱. شکاف دانشی و نابرابری دیجیتال

یکی از بنیادی‌ترین چالش‌ها، شکاف دانشی و نابرابری در دسترسی به فناوری‌های رسانه‌ای و داده‌ای است. در بسیاری از شهرها، بخش قابل توجهی از جمعیت از دسترسی پایدار به اینترنت پرسرعت، ابزارهای دیجیتال و آموزش رسانه‌ای محروم‌اند. این وضعیت منجر به شکل‌گیری «طبقات اطلاعاتی» می‌شود که در آن، گروه‌های دارای سواد و منابع بیشتر، سهم عمده‌ای از مزایای هوشمندسازی را کسب می‌کنند، در حالی که گروه‌های کم‌برخوردار به حاشیه رانده می‌شوند. (ژانگ، ۲۰۲۲)

در ایران نیز شکاف میان مناطق شهری برخوردار و کم‌برخوردار از نظر دسترسی به زیرساخت‌های ارتباطی و آموزش رسانه‌ای آشکار است (جعفری‌باغی‌آبادی، ۱۴۰۱). نبود سیاست‌های هدفمند برای آموزش سواد رسانه‌ای در سطوح محلی و شهری موجب شده که آگاهی عمومی از حقوق رسانه‌ای و اصول حکمرانی دیجیتال پایین باشد و مشارکت واقعی شهروندان در فرآیندهای تصمیم‌گیری کاهش یابد (عنابستانی، ۱۴۰۲).

#### ۲. ضعف در حکمرانی داده و شفافیت اطلاعات

چالش دیگر، ضعف در ساختار حکمرانی داده و شفافیت اطلاعات است. در بسیاری از نظام‌های شهری، داده‌های عمومی همچنان در اختیار نهادهای دولتی باقی می‌ماند و دسترسی آزاد شهروندان و پژوهشگران به داده‌ها محدود است. این امر نه تنها مانع نظارت اجتماعی می‌شود بلکه



فرصت توسعه‌ی نوآوری‌های داده‌محور را نیز از میان می‌برد. (کایسر ۲۰۲۴) به بیان کمیسیون اروپا، یکی از ارکان اصلی شهر هوشمند، وجود «زیرساخت داده باز» است که بر مبنای اعتماد عمومی و قوانین حفاظت از حریم خصوصی بنا می‌شود.

در ایران، اگرچه در سال‌های اخیر اقداماتی برای راه‌اندازی سامانه‌های داده باز شهری آغاز شده است، اما هنوز بسیاری از داده‌های حیاتی شهری (در زمینه حمل‌ونقل، محیط‌زیست، مصرف انرژی و خدمات عمومی) در دسترس عمومی قرار ندارند و نظام شفافیت داده‌ای به‌طور کامل نهادینه نشده است. در نتیجه، «سواد داده‌ای» و «حقوق رسانه‌ای» شهروندان در تعامل با نهادهای شهری به‌درستی شکل نگرفته است (نظری، ۱۴۰۰).

### ۳. ضعف در چارچوب‌های قانونی و اخلاقی

چالش سوم، نبود چارچوب‌های قانونی و اخلاقی روشن برای تضمین حقوق رسانه‌ای و حفاظت از داده‌های شهروندان است. بسیاری از کشورها هنوز فاقد قوانین جامع در زمینه مالکیت داده، حق فراموش شدن، یا نظارت بر الگوریتم‌های هوش مصنوعی‌اند. (فلورییدی، ۲۰۱۹). نبود این مقررات، زمینه‌ساز سوءاستفاده‌های احتمالی از داده‌های شخصی و نقض حریم خصوصی می‌شود.

در بستر شهر هوشمند، شهروندان در معرض گردآوری مستمر داده از طریق حسگرها، اپلیکیشن‌ها و پلتفرم‌های شهری هستند. فقدان شفافیت در نحوه جمع‌آوری، پردازش و اشتراک‌گذاری این داده‌ها، منجر به کاهش اعتماد عمومی به نهادهای شهری می‌شود. (ادواردز و همکاران، ۲۰۲۴). در ایران نیز، هنوز نظام حقوقی منسجم در زمینه حقوق داده و رسانه شکل نگرفته است و در نتیجه، سازوکارهای شکایت و پاسخ‌گویی در برابر نقض داده‌ها مبهم‌اند (جعفری‌باغی‌آبادی، ۱۴۰۱).

### ۴. چالش فرهنگی و نگرشی

از منظر فرهنگی، پایین بودن سطح آگاهی عمومی نسبت به نقش رسانه در حکمرانی شهری و فقدان فرهنگ گفت‌وگوی دیجیتال از مهم‌ترین موانع توسعه‌ی سواد رسانه‌ای محسوب می‌شود. در بسیاری از جوامع، رسانه همچنان به‌عنوان ابزاری یک‌سویه برای اطلاع‌رسانی تلقی می‌شود و نه بستری برای مشارکت شهروندی و گفت‌وگوی دوسویه. (کالدردی و هپ، ۲۰۱۷)

در جامعه ایران نیز نوعی بی‌اعتمادی تاریخی میان شهروندان و رسانه‌های رسمی وجود دارد که موجب شده ظرفیت مشارکت رسانه‌ای در سیاست‌گذاری شهری به‌طور کامل فعال نشود. در عین حال، فضای رسانه‌ای غیررسمی در شبکه‌های اجتماعی به‌دلیل نبود سواد رسانه‌ای انتقادی، به‌راحتی تحت تأثیر اخبار جعلی و جریان‌های احساسی قرار می‌گیرد (عنابستانی، ۱۴۰۲). این وضعیت نشان می‌دهد که صرف توسعه‌ی فناوری، بدون بازسازی فرهنگ رسانه‌ای مبتنی بر تفکر انتقادی و گفت‌وگو، نمی‌تواند به حکمرانی هوشمند منجر شود.

### ۵. ناهماهنگی نهادی و سیاستی

در نهایت، یکی از چالش‌های عمده، ناهماهنگی میان نهادهای آموزشی، فرهنگی و شهری در سیاست‌گذاری و اجرای برنامه‌های سواد رسانه‌ای است. تحقیقات داخلی نشان می‌دهد که نبود ارتباط مؤثر میان شهرداری‌ها، وزارت آموزش و پرورش و نهادهای فرهنگی سبب شده آموزش سواد رسانه‌ای در سطح شهرها پراکنده، کوتاه‌مدت و غیرنظام‌مند باشد (جعفری‌باغی‌آبادی، ۱۴۰۱؛ نظری، ۱۴۰۰)



در مقابل، تجربه کشورهای موفق در حکمرانی هوشمند مانند کره جنوبی، استونی و هلند نشان می‌دهد که شکل‌گیری نهادهای میان‌بخشی و شوراهای سیاست‌گذاری مشترک در زمینه سواد دیجیتال، موجب هم‌افزایی و انسجام سیاستی می‌شود (ژانگ، ۲۰۲۲).

نبود چنین سازوکارهایی در ایران، فرآیند ارتقای سواد و حقوق رسانه‌ای را از حالت سیاست ملی به اقدامات جزیره‌ای تقلیل داده است.

### راهبردهای استفاده از سواد رسانه‌ای برای حکمرانی شهر هوشمند

تحلیل منابع و شواهد اسنادی نشان می‌دهد که تقویت سواد و حقوق رسانه‌ای نه تنها یک ضرورت فرهنگی، بلکه راهبردی بنیادین برای تحقق حکمرانی هوشمند در شهرهای آینده است. بر اساس مرور ادبیات بین‌المللی و یافته‌های پژوهش‌های داخلی (عنابستانی، ۱۴۰۲؛ نظری، ۱۴۰۰)، مجموعه‌ای از راهبردهای کلیدی برای استفاده مؤثر از سواد رسانه‌ای در حکمرانی شهر هوشمند قابل شناسایی است. این راهبردها در سه سطح سیاستی، نهادی و فرهنگی قابل تبیین‌اند.

#### ۱. راهبردهای سیاستی

در سطح کلان، نخستین گام برای نهادینه‌سازی سواد و حقوق رسانه‌ای در شهر هوشمند، تدوین سیاست‌های ملی و شهری منسجم است. تجربه کشورهای پیشرو نشان می‌دهد که سیاست‌گذاری مؤثر در این حوزه مستلزم وجود چارچوب‌های قانونی مشخص درباره‌ی حقوق داده، شفافیت اطلاعات و آموزش سواد رسانه‌ای در تمامی سطوح نظام آموزشی است.

بر این اساس، لازم است شوراهای شهری و نهادهای سیاست‌گذار ایران با الگوبرداری از اسناد بین‌المللی چون «دستورکار شهرهای هوشمند یونسکو» و «چارچوب حکمرانی دیجیتال به تدوین سیاست‌هایی بپردازند که در آن، آموزش سواد رسانه‌ای و آگاهی از حقوق داده به‌عنوان بخشی از حقوق شهروندی به رسمیت شناخته شود.

در کنار این امر، باید نظام ارزیابی و پایش سواد رسانه‌ای شهروندان در مقیاس شهری طراحی شود تا نهادهای اجرایی بتوانند بر اساس شاخص‌های دقیق، نقاط ضعف و قوت در سیاست‌های فرهنگی-رسانه‌ای خود را شناسایی کنند. (جعفری‌باغی‌آبادی، ۱۴۰۱). چنین نظامی می‌تواند مشابه «شاخص سواد دیجیتال اروپا» عمل کند که میزان توانایی شهروندان در استفاده از رسانه‌ها، داده‌ها و خدمات شهری دیجیتال را به‌صورت دوره‌ای می‌سنجد.

#### ۲. راهبردهای نهادی و اجرایی

در سطح نهادی، تقویت سواد رسانه‌ای نیازمند همکاری میان نهادهای شهری، آموزشی، رسانه‌ای و بخش خصوصی است. حکمرانی هوشمند به‌صورت بین‌بخشی عمل می‌کند؛ بنابراین، آموزش سواد رسانه‌ای نیز باید در قالب شبکه‌ای از نهادهای همکار (شهرداری، دانشگاه‌ها، سازمان صدا و سیما، مراکز نوآوری و سازمان‌های مردم‌نهاد) طراحی و اجرا شود. (ژانگ، ۲۰۲۲)



یکی از راهبردهای کارآمد، ایجاد آزمایشگاه‌های سواد رسانه‌ای شهری<sup>۱</sup> است. که با هدف آموزش شهروندان، شناسایی مسائل رسانه‌ای محلی و ترویج استفاده انتقادی از رسانه‌ها فعالیت کنند. چنین نهادهایی در شهرهای پیشرو مانند آمستردام، سئول و بارسلونا نقش فعالی در توانمندسازی شهروندان برای تحلیل داده‌ها، تشخیص اخبار جعلی و مشارکت در تصمیم‌سازی شهری داشته‌اند. (کانت، ۲۰۲۱)

در ایران نیز، استقرار مراکزی از این نوع می‌تواند در قالب همکاری میان شهرداری‌ها، مراکز علمی و نهادهای فرهنگی اجرا شود. این مراکز می‌توانند با تولید محتوای آموزشی بومی، برنامه‌های کوتاه‌مدت و کارگاه‌های کاربردی، مهارت‌های تحلیل داده و اخلاق رسانه‌ای را در جامعه گسترش دهند. همچنین، راه‌اندازی پلتفرم‌های تعاملی شهری برای گفت‌وگو و تبادل اطلاعات میان شهروندان و نهادهای شهری، از دیگر الزامات حکمرانی هوشمند است. این پلتفرم‌ها در صورتی مؤثر خواهند بود که شهروندان به مهارت‌های گفت‌وگوی دیجیتال و سواد انتقادی مجهز باشند تا از انتشار شایعات، خطاهای شناختی و تعصبات رسانه‌ای جلوگیری شود.

### ۳. راهبردهای فرهنگی و آموزشی

در سطح فرهنگی، ترویج سواد رسانه‌ای نیازمند تغییر نگرش نسبت به رسانه از «ابزار انتقال پیام» به «فضای مشارکت اجتماعی» است. مک کویل (۲۰۱۹). از این منظر، آموزش سواد رسانه‌ای نباید محدود به نهاد آموزش رسمی باشد، بلکه باید در قالب کمپین‌های عمومی، رسانه‌های محلی، شبکه‌های اجتماعی و برنامه‌های فرهنگی شهری گسترش یابد.

ارتقای سواد رسانه‌ای باید از دوران کودکی و در نظام آموزشی رسمی آغاز شود و در قالب آموزش‌های مستمر برای گروه‌های مختلف سنی و شغلی ادامه یابد. در این راستا، گنجاندن مفاهیم «اخلاق داده»، «حقوق رسانه‌ای»، «تشخیص اخبار جعلی» و «تفکر انتقادی دیجیتال» در برنامه‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها ضروری است (پاتر ۲۰۲۱) و (فلوریدی ۲۰۱۹)

از سوی دیگر، تولید محتوای رسانه‌ای بومی و الهام‌گرفته از فرهنگ ایرانی-اسلامی می‌تواند اعتماد شهروندان به رسانه‌های داخلی را افزایش داده و از وابستگی به منابع خارجی بکاهد (جعفری‌باغی‌آبادی، ۱۴۰۱). این امر مستلزم تربیت روزنامه‌نگاران، معلمان و مدیران رسانه‌ای آشنا با مبانی اخلاق داده و حقوق دیجیتال است.

### ۴. راهبردهای فناورانه و داده‌محور

در نهایت، بهره‌گیری از فناوری‌های نوین می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای تقویت سواد رسانه‌ای مورد استفاده قرار گیرد. به‌ویژه هوش مصنوعی، واقعیت افزوده و پلتفرم‌های آموزشی دیجیتال می‌توانند نقش مهمی در آموزش و ارزیابی مهارت‌های رسانه‌ای شهروندان ایفا کنند (ادوارد و همکاران، ۲۰۲۴) توسعه سامانه‌های هوشمند برای تشخیص اخبار جعلی، تحلیل رفتار رسانه‌ای شهروندان و ارائه بازخوردهای آموزشی، می‌تواند بخشی از راهبرد هوشمندسازی فرهنگی شهرها باشد. (کایسر، ۲۰۲۴)

<sup>1</sup> Urban Media Literacy Labs



در ایران نیز، ادغام فناوری‌های آموزشی هوشمند در پلتفرم‌های ملی می‌تواند موجب دسترسی برابرتر شهروندان به آموزش رسانه‌ای شود و از تمرکز جغرافیایی امکانات جلوگیری کند. چنین رویکردی نیازمند حمایت سیاستی و سرمایه‌گذاری عمومی در زیرساخت‌های یادگیری دیجیتال است (نظری، ۱۴۰۰؛ عنابستانی، ۱۴۰۲).

تحقق حکمرانی شهر هوشمند، در گرو توسعه‌ی ظرفیت‌های فرهنگی، نهادی و فناورانه‌ای است که در بطن آن، سواد و حقوق رسانه‌ای شهروندان نقشی محوری ایفا می‌کند. در واقع، شهر هوشمند نه صرفاً محصول فناوری، بلکه حاصل ترکیب آگاهی، مشارکت و مسئولیت‌پذیری شهروندان در زیست رسانه‌ای است. مرور اسناد و ادبیات نظری بیانگر آن است که هر اندازه سطح سواد رسانه‌ای شهروندان ارتقا یابد، کیفیت حکمرانی شهری از حیث شفافیت، پاسخ‌گویی، عدالت اطلاعاتی و اعتماد عمومی افزایش می‌یابد. (عنابستانی، ۱۴۰۲)

در بخش نخست، مشخص شد که سواد و حقوق رسانه‌ای دارای ظرفیتی چندبعدی برای توانمندسازی شهروندان در شهر هوشمند است. این ظرفیت‌ها در سه محور اصلی قابل تبیین‌اند: الف) آگاهی حقوقی و اخلاقی از داده‌ها و رسانه‌ها، ب) توان تحلیل انتقادی پیام‌های رسانه‌ای و تصمیم‌گیری آگاهانه در محیط دیجیتال، و ج) مشارکت فعال و مسئولانه در حکمرانی شهری. این سه محور در کنار هم بستری را برای شهروندی دیجیتال اخلاق‌محور فراهم می‌کنند که لازمه‌ی موفقیت برنامه‌های شهر هوشمند است (کایسر، ۲۰۲۴؛ جعفری‌باغی‌آبادی، ۱۴۰۱).

در بخش دوم، چالش‌های اصلی سواد رسانه‌ای برای حکمرانی شهر هوشمند شناسایی شد که مهم‌ترین آن‌ها شامل شکاف دیجیتال، بی‌اعتمادی رسانه‌ای، ضعف آموزش رسمی، خلأهای حقوقی و تمرکزگرایی داده‌ها بود. این چالش‌ها در صورت بی‌توجهی، می‌توانند نه تنها مانع توسعه‌ی حکمرانی هوشمند شوند، بلکه به بازتولید نابرابری اطلاعاتی، گسترش اخبار جعلی و فرسایش اعتماد عمومی بیانجامد. (نظری، ۱۴۰۰). بنابراین، هرگونه سیاست‌گذاری در حوزه‌ی شهر هوشمند باید با در نظر گرفتن ابعاد فرهنگی و رسانه‌ای جامعه انجام گیرد تا عدالت داده‌ای و امنیت اطلاعاتی تضمین شود.

در بخش سوم، مجموعه‌ای از راهبردهای سیاستی، نهادی، فرهنگی و فناورانه برای بهره‌گیری از سواد رسانه‌ای در حکمرانی هوشمند استخراج شد. این راهبردها بر ضرورت تدوین چارچوب‌های قانونی برای حقوق رسانه‌ای، نهادینه‌سازی آموزش سواد رسانه‌ای در نظام آموزشی، ایجاد نهادهای میان‌بخشی و استفاده از فناوری‌های نوین آموزشی تأکید دارند. (ادواردز و همکاران، ۲۰۲۴) و (عنابستانی، ۱۴۰۲). بدین ترتیب، حکمرانی شهر هوشمند زمانی به بلوغ می‌رسد که میان فناوری و فرهنگ، داده و اخلاق، و سیاست و آموزش پیوندی ساختاری برقرار شود. بنابراین سواد رسانه‌ای نه یک مهارت فردی، بلکه زیرساخت اجتماعی حکمرانی هوشمند است. این نوع سواد، پایه توسعه‌ی «اعتماد دیجیتال»، «شفافیت داده‌ای» و «مشارکت آگاهانه» در مدیریت شهری محسوب می‌شود. بدون ارتقای سطح آگاهی رسانه‌ای، شهر هوشمند به محیطی فناورانه اما فاقد انسجام اجتماعی و مشروعیت دموکراتیک تبدیل خواهد شد.



جدول ۱. جمع‌بندی یافته‌های پژوهش سواد و حقوق رسانه‌ای در حکمرانی شهر هوشمند

| سطح تحلیل | محورهای اصلی                                                                                                                                                                                                                                                          | مضمون تحلیلی                                                                                                                  | پیامد و نتیجه کلیدی                                                                    |
|-----------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------|
| ظرفیت‌ها  | ۱. کارکرد شناختی-تحلیلی<br>۲. کارکرد اخلاقی-حقوقی<br>۳. کارکرد مشارکتی-اجتماعی                                                                                                                                                                                        | سواد و حقوق رسانه‌ای زیرساخت نرم حکمرانی هوشمند است و موجب افزایش آگاهی، مسئولیت‌پذیری داده‌ای و مشارکت فعال شهروندان می‌شود. | ارتقای شفافیت، اعتماد عمومی و توانمندسازی شهروندان در تعامل با داده و فناوری.          |
| چالش‌ها   | ۱. شکاف دانشی و نابرابری دیجیتال<br>۲. ضعف حکمرانی داده و شفافیت اطلاعات<br>۳. خلأهای قانونی و اخلاقی<br>۴. موانع فرهنگی و بی‌اعتمادی رسانه‌ای<br>۵. ناهماهنگی نهادی                                                                                                  | چالش‌ها ترکیبی از عوامل ساختاری، نهادی و فرهنگی‌اند که مانع تحقق حکمرانی هوشمند مردم‌محور می‌شوند.                            | کاهش مشارکت مدنی، نابرابری اطلاعاتی، تضعیف اعتماد و ناکارآمدی سیاست‌های هوشمندسازی.    |
| راهبردها  | ۱. سیاستی: تدوین چارچوب حقوق داده و شاخص سواد رسانه‌ای<br>۲. نهادی و اجرایی: ایجاد نهاد میان‌بخشی و آزمایشگاه‌های سواد رسانه‌ای شهری<br>۳. فرهنگی و آموزشی: آموزش انتقادی و فرهنگ گفت‌وگوی دیجیتال<br>۴. فناورانه: استفاده از هوش مصنوعی و پلتفرم‌های یادگیری دیجیتال | بهره‌گیری راهبردی از سواد رسانه‌ای نیازمند هم‌زمانی اصلاح سیاست، نهادسازی، آموزش و فناوری است.                                | افزایش مشروعیت و کارآمدی حکمرانی هوشمند، عدالت داده‌ای و انسجام اجتماعی در شهر هوشمند. |

## بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل یافته‌های این پژوهش نشان داد که تحقق حکمرانی هوشمند در شهرها بیش از آن‌که به فناوری متکی باشد، به سطح سواد و آگاهی رسانه‌ای شهروندان وابسته است. در واقع، «شهر هوشمند» تنها زمانی معنا می‌یابد که شهروندان آن بتوانند در زیست‌بوم داده‌محور، تحلیل‌گر، مشارکت‌جو و مسئولیت‌پذیر رسانه‌ای باشند. همان‌گونه که یونسکو تأکید می‌کند، توسعه هوشمند بدون سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی صرفاً منجر به رشد فنی بدون عدالت داده‌ای خواهد شد.

در سطح نظری، یافته‌ها تأیید می‌کنند که سواد رسانه‌ای نه مهارتی فردی، بلکه یک زیرساخت اجتماعی حکمرانی هوشمند است. (فلوریدی، ۲۰۱۹) سواد رسانه‌ای با سه کارکرد شناختی-تحلیلی، اخلاقی-حقوقی و مشارکتی، حلقه واسط میان فناوری و جامعه است و ظرفیت آن را دارد که داده را به تصمیم و ارتباط را به اعتماد تبدیل کند. این نتیجه با مطالعات (کایسر، ۲۰۲۴) و (ادواردز و همکاران، ۲۰۲۴) هم‌خوان است که نشان داده‌اند هر چه سطح آگاهی رسانه‌ای شهروندان افزایش یابد، شاخص‌های شفافیت و پاسخ‌گویی شهری نیز رشد می‌کنند.

از سوی دیگر، چالش‌های شناسایی شده در این تحقیق—از جمله شکاف دانشی، ضعف حکمرانی داده، فقدان چارچوب‌های اخلاقی و ناهماهنگی نهادی—نشان می‌دهد که در کشورهای در حال توسعه، به‌ویژه ایران، هوشمندسازی فنی از سوادسازی فرهنگی جلوتر حرکت کرده است. این شکاف موجب شده است که پروژه‌های شهر هوشمند نتوانند به سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی لازم برای پایداری تبدیل شوند (نظری، ۱۴۰۰؛ جعفری‌باغی‌آبادی، ۱۴۰۱). شهر هوشمند بدون فرهنگ هوشمند، تنها پوسته‌ای فناورانه از حکمرانی سنتی است.



در این میان، یافته‌های تحقیق بر ضرورت گذار از رویکرد آموزشی محدود به یک راهبرد ملی سواد و حقوق رسانه‌ای شهری تأکید دارند. تقویت این رویکرد نیازمند نهادسازی میان‌بخشی، اصلاح سیاست‌های داده‌ای، گنجاندن سواد رسانه‌ای در نظام آموزش رسمی و ترویج فرهنگ گفت‌وگوی دیجیتال است. تجربه کشورهای موفق مانند کره جنوبی و هلند نشان داده است که پیوند میان سواد رسانه‌ای و سیاست داده‌باز، مشارکت شهروندان در تصمیم‌سازی‌های شهری را به‌طور چشمگیری افزایش داده است (ژانگ، ۲۰۲۲).

بنابراین، نتیجه اصلی پژوهش آن است که حکمرانی هوشمند زمانی مشروع، شفاف و مردم‌محور می‌شود که بر سه رکن هم‌افزا استوار گردد: فناوری هوشمند، سیاست داده‌محور و سواد رسانه‌ای شهروندان. در این میان، سواد رسانه‌ای به‌مثابه پیوند نرم میان دو رکن دیگر عمل می‌کند و تضمین‌کننده پایداری فرهنگی، اخلاقی و نهادی شهر هوشمند است.

در سطح سیاست‌گذاری، پیشنهاد می‌شود نهادهای شهری و ملی ایران توسعه سواد و حقوق رسانه‌ای را به‌عنوان بخشی از «زیرساخت نرم شهر هوشمند» در کنار زیرساخت‌های فنی چون اینترنت اشیا، کلان‌داده و هوش مصنوعی لحاظ کنند. طراحی شاخص ملی سواد رسانه‌ای شهری، تشکیل شورای ملی سواد رسانه‌ای و حکمرانی دیجیتال و استقرار آزمایشگاه‌های سواد رسانه‌ای شهری از جمله گام‌های عملی است که می‌تواند فاصله میان فناوری و فرهنگ را کاهش دهد.

در جمع‌بندی نهایی، می‌توان گفت شهر هوشمند نه صرفاً محصول فناوری، بلکه برآیند تعادل میان داده و آگاهی، میان الگوریتم و اخلاق، و میان سیاست و مشارکت اجتماعی است. در غیاب این تعادل، شهر هوشمند به زیستگاهی دیجیتال اما فاقد انسجام اجتماعی تبدیل خواهد شد. از این‌رو، سواد و حقوق رسانه‌ای را باید نه به‌عنوان مکمل، بلکه به‌عنوان «پایه اخلاقی و فرهنگی حکمرانی هوشمند» بازشناخت تا مسیر توسعه شهری در قرن بیست‌ویکم، انسانی، پاسخ‌گو و پایدار باقی بماند.

در پاسخ به پرسش اصلی پژوهش، می‌توان تأکید کرد که سواد و حقوق رسانه‌ای، عنصر محوری در تحقق حکمرانی هوشمند است؛ زیرا با ارتقای آگاهی، مسئولیت‌پذیری داده‌ای و مشارکت انتقادی شهروندان، زمینه شفافیت، پاسخ‌گویی و اعتماد متقابل را فراهم می‌سازد. در نتیجه، تقویت این سواد به‌منزله شرط لازم برای مشروعیت اجتماعی و پایداری فرهنگی شهر هوشمند به‌شمار می‌رود.

## مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

## تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

## موازین اخلاقی

در تمامی مراحل پژوهش حاضر اصول اخلاقی مرتبط با نشر و انجام پژوهش رعایت گردیده است.



از تمامی کسانی که در انجام این پژوهش ما را همراهی کردند تشکر و قدردانی به عمل می‌آید.

## References

- Ahmadlou Dehnavi, M., Khoshneshin, Z., & Khoshneshin, M. (2014). Cultural and educational challenges of the digital age and the necessity of technology-based education in Islamic countries. *Cultural Engineering Quarterly*, 8(—), 45–60.
- Annabestani, A. A. (2023). Key drivers of smart-city implementation based on the Internet of Things with emphasis on citizens' cultural awareness. *Scientific-Research Journal of Nonlinear Systems in Electrical Engineering*, 8(1), 98–115.
- Bin Lin, T., Li, Y. Y., Deng, F., & Li, L. (2019). A framework for understanding new media literacy (O. Jahanshahi, Trans.). *Satellite and New Media Studies*, 21(4), 1–12.
- Caragliu, A., Del Bo, C., & Nijkamp, P. (2011). Smart cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 65–82.
- Castells, M. (2001). *The information age: Economy, society, and culture* (A. Aligholian, Trans.). Tehran: Tarh-e No Publishing.
- Couldry, N., & Hepp, A. (2017). *The mediated construction of reality*. Polity Press.
- Council of Europe. (2022). Recommendation on the protection of human rights in the context of digital governance. Council of Europe Publishing.
- Edwards, L., Hazelden, R., & O'Loughlin, B. (2024). Media literacy interventions in the age of misinformation: A meta-analysis. Routledge.
- European Commission. (2021). The concept of smart cities: Dimensions, metrics, and EU initiatives. Publications Office of the European Union.
- Fazel, M., Ahmadi, P., & Mohammadi, R. (2022). Measuring the impact of digital literacy education on the smart use of urban services (Case study: Banda Aceh). *Social Sciences Journal*, 25(3), 200–225.
- Floridi, L. (2019). *The logic of information: A theory of philosophy as conceptual design*. Oxford University Press.
- Hasani Dokht, S. (2020). The influence of media literacy on recognizing fake news. *Media Management*, 49(3), 56–72.
- Jafari-Baghi-Abadi, M. (2022). Analysis of institutional barriers in the development of urban media literacy: A case study of Tehran. *National Media Studies Journal*, 15(2), 123–145.
- Jang, S. (2022). Policy considerations for inclusive participation of information-deprived groups in smart city development. *Telecommunications Policy*, 46(8), 102415.
- Jenkins, H. (2020). *Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century*. MIT Press.
- Kaiser, M. (2024). *Smart governance, data privacy, and citizen trust: An empirical analysis*. Springer.
- Kandt, J. (2021). Balancing technology, policy, and culture for successful smart city development. In M. N. K. B. Smith (Ed.), *The Routledge handbook of urban informatics* (pp. 145–160). Routledge.
- Khaniki, H., & Khelaji, M. (2009). The information society, knowledge societies, digital divides, and new necessities of development. *Communication Research Quarterly*, 16(1), 34–55.
- Kitchin, R. (2014). The real-time city? Big data and smart urbanism. *GeoJournal*, 79(1), 1–14.
- Livingstone, S. (2018). Media literacy and the challenge of new information and communication technologies. *The Communication Review*, 7(1), 3–14.
- McQuail, D. (2019). *McQuail's mass communication theory* (7th ed.). Sage Publications.
- Nazari, S. (2021). Analyzing the smart-city development process in Tehran and the consequences of the digital divide. *Urban Management Research*, 12(36), 75–92.
- OECD. (2022). *Data-driven innovation for smart cities*. OECD Publishing.
- Potter, W. J. (2021). *Media literacy* (10th ed.). Sage Publications.
- Rahmati, M., & Alizadeh, A. (2021). Analysis of the digital divide in Iranian urban smart-city projects. *Regional Planning Quarterly*, 11(42), 25–40.
- Rastegari, S., Navah, A., & Hezbavi, A. (2019). Sociological consequences of media literacy on awareness of citizenship rights and democratization. *New Media Studies*, 18(5), 87–110.
- Rhodes, R. A. W. (2017). *Network governance and the differentiated polity: Selected essays, volume I*. Oxford University Press.
- UNESCO. (2023). *Media and information literacy: A practical guidebook for policymakers*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.



Van Dijk, J. (2020). The digital divide. Polity Press.

Zamani, Z., Haghighatian, M., & Malaeke, H. (2021). The relationship between digital media literacy and political satisfaction of Tehran citizens. *Culture—Communication Studies*, 85(22), 156–178.

